

Bibliotheca
Hungarica
Antiqua

XLIV.

BIBLIOTHECA HUNGARICA ANTIQUA

ALAPÍTOTTA
VARJAS BÉLA

SZERKESZTI
KŐSZEGHY PÉTER

XLIV.

PÉCSI LUKÁCS

AZ KERESZTYÉN SZÜZEKNEK
TISZTESSÉGES KOSZORÓJA

NAGYSZOMBAT, 1591

PÉCSI LUKÁCS

AZ KERESZTYÉN SZÜZEKNEK
TISZTESSÉGES KOSZORÓJA,
MELYBEN MINDEN
Ű JÓSZÁGOS ERKÖLCSÖK
AZ KÖZÖNSÉGES VIRÁGOK ÁLTAL
KIJELENTETNEK ÉS KÉPESTETNEK

NAGYSZOMBAT, 1591

KÓSZEGHY PÉTER

és

UTASI CSILLA

tanulmánya

BALASSI KIADÓ
MTA BTK IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT
BUDAPEST

A FAKSZIMILE SZÖVEGÉT KÖZZÉTESZI
KÓSZEGHY PÉTER

A könyv megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

© Kőszeghy Péter, Utasi Csilla, 2014 (Tanulmány)

HU ISSN 0067-8007

ISBN 978-963-506-926-2 (Fakszimile)

I.

Miután a török 1543-ban elfoglalta Esztergomot, az esztergomi érsekség és a káptalan Nagyszombatba költözött. Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) kezdeményezésére itt jött létre az a szellemi kör, amely a 16. század második felére az ország legszínvonalasabb katolikus-humanista irodalmi-teológiai műhelyévé vált, s amely megalapozta, hogy Nagyszombat évszázadokra a katolikus szellemi élet központja lehessen.¹

A körülmények éppenséggel nem voltak kedvezőek: kevés volt a katolikus pap, püspöki székek maradtak betöltetlenül, az egyházi hierarchia a hódoltságban lényegében megszűnt, a kolostorok nagy része elpusztult.

Oláh Erasmus követője volt, a legképzetebb európai humanisták társa és személyes ismerőse, aki megfordult Németországban, Németalföldön, Franciaországban, számos nyelvet ismert, műveivel már a maga korában is hírnévre és tekintélyre tett szert. A tehetséges ifjakat Bolognában és Bécsben taníttatta. Kiváló szervező, aki – többek közt – az alsófokú oktatás és az iskolarendszer újjászervezésében látta a katolikus szellem felvirágoztatásának

¹ Vö. BRAUNECKER M. Margit, *Nagyszombat mint irodalmi központ*, Bp., 1933; RÓNAY György, *Az ellenreformáció kezdetei*, Magyar Kultúra, 1935, I, 110–115; Uő, *Telegdi Miklós*, Magyar Kultúra, 1935, II, 176–181; Uő, *Szűzek koszorúja*, Vigilia, 1936/4, 114–121; Uő, *Pázmány magyar elődei*, Theologia, 1936, 50–55; Uő, *Monoszlói András*, Theologia, 1937, 161–172; FÉNYI András, *Telegdi Miklós*, Bp., 1939; PEISCH Alajos, *Monoszlói András*, Bp., 1941.

legfőbb eszközét. 1554-ben egyesítette a nagyszombati városi iskolát a Nagyszombatba menekült esztergomi káptalani iskolával (megőrizve annak korábbi funkcióit), majd 1558-ban egyházmegyei szemináriumot alapított. Az 1560. évi nagyszombati zsinat az ő elnöklete alatt rendeli el, hogy minden plébánia köteles tanítót tartani: a vallási, erkölcsi és énekismeretek oktatása, a fiúk esetében az olvasás-írás tanítása a feladata, ő a plébános jobbkeze. 1561-ben behívta és Nagyszombatban letelepítette a jezsuitákat, e rendkívül hatékony szervezetet, s noha 1568-ban el kellett hagyniuk a várost, 1586-ban újból megjelentek az országban. Egyházlátogatásokat végeztetett, a feltárt hiányosságokat zsinati törvényekkel próbálta orvosolni. Mind a tudományokban, mind az egyházszervezés munkájában méltó társa volt Listi János (1573-tól győri püspök, kancellár), akire Oláh a könyvtárát hagyta, akinek Zsámboky János a Janus-kiadását dedikálta, s aki elsőként szónokolt az országgyűlésben Habsburg király előtt magyarul (1569).

Oláh sokszínű munkásságát különböző szellemi körök folytatták. Kultúrapártoló tevékenységét leginkább Radéczy István, aki az 1570-es évektől Pozsonyban tudós összejöveteleket szervezett. Bécs, Nagyszombat és Pozsony *különböző felekezetű* értelmiségi elitje gyűlt itt össze, többnyire olyanok, akik korábban a padovai egyetemen tanultak. Kapcsolatban állt e körrel Listi János, Mossóczy Zakariás jogtudós, könyvgyűjtő nyitrai püspök, királyi tanácsos, Batthyány Boldizsár és Istvánffy Miklós is.

Az egyházszervezési és ellenreformációs törekvéseket a jobbágyszármazékból a pécsi püspöki székhelybe emelkedett (1579-ben, névlegesen, hiszen Pécs török uralom alatt volt) Telegdi Miklós vitte tovább. 1577-től ő az (ekkor betöltetlen) esztergomi érsekség kormányzója. A krakkói egyetemen tanult, Oláh egykori munkatársa volt (pappá is ő szentelte), egyszerre jogtudós, hitszónok, a hitvitázó irodalom művelője, egyháza újjászervezője. A protestáns nyomdák ellenében 1577-ben a bécsi jezsuiták használaton kívüli nyomdafelszerelésének megvásárlásával létrehozta a nagyszombati tipográfiát, amelynek saját háza adott otthont.

Kiemelkedő munkatársa volt Monoszlóy András (1599-től veszprémi püspök) és hatásos szövetségese Draskovich György (pécsi, zágrábi, majd győri püspök, 1567–1573 között horvát bán, 1571-ben kalocsai érsek, 1578-ban királyi főkancellár).

Telegdi pártfogoltja a kiváló egyházi szónok Kutassy János is: hozzá hasonlóan nagyszombati iskolamesterként kezdte pályáját, amelynek csúcsán esztergomi érsek és ezzel egy időben Magyarország helytartója lett.

II.

Ha Pécsi Lukács személyét és jelentőségét értékelni akarjuk, a vázolt a kontextusban kell elhelyezni. Az esztergomi egyházmegye területén élt, valószínűleg itt is született, tevékenységének minden vonatkozása az érsekséghez kapcsolódott. Címere alapján nemes. Működése több

szempontból is egyedülálló: szemben az összes eddig említett személlyel, nem volt főpap, sem politikus-államférfi, latinul író tudós humanista sem. Nem folytatott hitvitát, miközben katolikus álláspontja megkérdőjelezhetetlen. Oláh egykori hármass programjából – humanista magaskultúra, hitvédelem és népnevelés – elsősorban az utóbbit művelte: munkásságának döntő része magyar nyelvű, esetenként egy inkább általa elképzelt, mintsem az országban valóban létező igényt kívánt kielégíteni. Szent Ágoston írásaiban (melyeket ő fordított magyarra, s szempontunkból most szinte mindegy, hogy ezek jórészt nem az egyházatya hiteles írásainak a tolmácsolásai) – ellentétben mind katolikus, mind protestáns kortársaival – elsősorban „nem a dogmatika és a polémia fegyvertárát kereste, hanem az elmélyült vallásos áhítathoz vezető utat látta. [...] Ez a kötet mutat nálunk elsőként Szent Ágoston recepciójának modernebb irányzata felé.”² A maga korában páratlan jelen írásunk tárgya is, az 1591-ben megjelentetett *Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszorója*, amely az első magyar nyelvű gyermekkönyv, egyben az első nőnevelő olvasmány, egyben az első erkölcshortolató mű, s egyben az első olyan könyv Magyarországon, amelyben botanikai ábrázolások vannak.

² KULCSÁR Péter, *Augustinus (Szent Ágoston) recepciója*, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, I, Bp., 2003, 158; vö. még PÉNTEK Veronika, *Magányos beszélgetések Istennel (A pszeudo-ágostoni Soliloquia két magyar fordítása)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 115(2011), 3. sz., 340–354. Klaniczay Tibor párhuzamot vont Pécsi Lukács és a fiatal Pázmány Péter Szent Ágoston-tisztelete között (KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Bp., 1961, 366).

A közemberek Pécsi számára való fontosságát (egyben okos üzleti szempontok érvényesülését) jelzi, hogy a vezetése alatt álló nagyszombati káptalani nyomda 1579–1604 között minden évben jelentetett meg kalendáriumokat,³ amelyek egyben prognosztikonok. Ezeket Pécsi fordította és szerkesztette, 1579-től 1588-ig Piotr Słowacki (Slovacius), 1589-től Valentinus Fontanus, 1599-től Bernhard Kracker krakkói csillagászok eredetijéből. Az 1594–1598 közötti naptárak szerzősége bizonytalan, de ezeket is Pécsi látta el ajánlással és rigmusokkal.

Valószínű, hogy a nagyszombati káptalani iskolában tanult, legfőbb pártfogója Telegdi Miklós, majd Kutassy János volt. Az előbbi irányíthatta tanulmányait (amelyekről semmi bizonyosat nem tudunk),⁴ és bízta rá 1578-tól a nagyszombati nyomda gyakorlati vezetését. 1578-tól a káptalan és az esztergomi egyházmegye fiskálisa. Telegdi halála (1586) után Kutassy János familiárisa és udvarbírája, a káptalan ügyésze, majd pápai engedéllyel közjegyző.

Káptalani ügyészként volt irodalomtörténeti jelentőségű ügye is: Balassi Bálint pere Losonczy Anna ellen.

³ Vö. KOVÁCS Imre, *Régi magyar kalendáriumaink*, Debrecen, 1940, 16, 37–38; FITZ József, *A magyar könyv története*, Bp., 1959, 162.

⁴ Uray Piroska és mások is úgy vélekednek, hogy Krakkóban tanulhatott jogot. Valószínű, erről azonban adat nincs. URAY Piroska, in PÉCSI Lukács, *Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági*, hasonmás, kiad. KŐSZEGHY Péter, bev. URAY Piroska, Bp., 1988 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 17); Uő, *Pécsi Lukács*, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, IX, Bp., 2009, 95–96.

Balassi 1592 januárjában adta be keresetét a nagyszombati szentszéken, ott, ahol mindössze három hónappal korábban Dobó Krisztinával kötött házasságát Kutassy János vérfertőzőnek és érvénytelennek nyilvánította, s ahol emiatt infámiában elmarasztalták. Balassi tette nem volt bölcs döntés. Pécsi Lukács és Klubnik Tóbiás a káptalan ügyészeként képviselték a vádat, azaz Balassit, azonban esélyük nem volt az ítéletet meghozó bíróval szemben, aki ugyanaz volt, mint a korábbi perben: Kutassy János érseki helynök. Arról nem is beszélve, hogy Kutassy úgy egyébként Pécsi felettese és pártfogója volt. Koncepciós per? Színjáték? Olyan keveset ismerünk a peranyagból, hogy ez megítélhetetlen.⁵

Patrióta ő. 1583-ban megjelentetett *Kalendárium*ában a címlapon Magyarország címere látható (véltetőleg így volt a többi, csak töredékesen ismert naptárban is). Az 1590-ben kiadott naptár (mára csak a prognosztikon négy levele maradt fenn) élén áll Pécsi Lukács előszava „A nemes, nevezetes és bőséges Magyarországnak végházai-ban helyzetetett vigyázó hadnagyoknak és minden rendbeli, vitézlő, erős férfiaknak”. Ír a török elleni harcokról s a vitézekről, „akik az özvegyekért, árvákért és hazánkért

⁵ B. Balassa Bálint egy pöre, Irodalomtörténeti Közlemények, 1910, 2. sz., 193–197; vö. ECKHARDT Sándor, *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Bp., 1943, 122. Rossz viszony semmiképpen sem lehetett az Ungnád–Losonczy–Erdődi családok és Pécsi között: *Hasznos orvosság minden lelki betegségek ellen c.*, 1597-ben kiadott kötetét Pécsi Ungnád Annamáriának, (az ekkor már két éve halott) Losonczy Anna leányának, Erdődi Tamás hitvesének ajánlotta.

éltüket kiadják”. *Az keresztyén hadakozásnak tüköre* című munkáját Esztergom visszafoglalása alkalmából jelentette meg. Mint a mű ajánlásából kiderül, 1595-ben, amikor a város felszabadult a török uralom alól, Pécsi azonnal odautazott. Még ebben az évben átvette a felszabadult káptalani birtokok gazdasági ügyeinek intézését, s Kutassy kísérőjeként részt vett a birodalmi gyűlésen.

Többi munkája is allegorikus indíttatású morális tanítás, egyrészt a középkori moralitások késői utódja, másrészt a barokk irodalom egyes stíluseszközeinek megelőlegezője (*Lelki paizs minden háborúk ellen*, 1592; *Mindennapi lelki kenyér*, 1593; a már említett *Az keresztyén hadakozásnak tüköre*, 1595; *Hasznos orvosság minden lelki betegségek ellen*, 1597; *Az test körülül való hét irgalmasságnak cselekedetiről*, 1598). Rónay György találóan fogalmaz: „Így a skolasztikus keretből a koszorúkötés kedves foglalatosságához kötve, kialakul a kor képe és eszménye; középkorias köntösben barokk szüzek jelennek meg előttünk.”⁶

Ez a fajta, kortársai között inkább a protestánsokra jellemző népnevelő mentalitás⁷ azonban nem azt jelenti,

⁶ RÓNAY, *Szüzek koszorúja*, i. m., 118.

⁷ Egyfajta igazodás a protestáns szerzőkhöz más katolikus íróknál is feltűnő, de jellegét tekintve alapvetően más, mint Pécsinél. Klaniczay pl. kiemeli, hogy „Telegdi prédikációira nemcsak a logikai tisztaságra törekvő cicerói stílus-hagyomány és a protestáns postillák racionális jellege nyomja rá bélyegét, de gyakran tematikájuk is azonos a reformációt hirdető prédikátorokéval. Találóan mondta róluk Telegdi monográfusa, hogy azok »reformátor-prédikációk katolikus tartalommal.«” KLANICZAY

hogy Pécsi ne rendelkezett volna mély humanista műveltséggel, s ne tudott volna kiválóan nyelveket. Humanista filológusi ambíciókra vall Pietro Ransano *Epitome rerum Hungaricarum* című munkájának kiadása (1579), amelyet Telegdinek szóló dedikációval és ajánló verssel látott el, és kiegészített Zsámboky Jánosnak a Bonfini-kiadás-hoz (Bécs, 1558) csatolt függelékével.

III.

A *Szüzeknek koszorója*⁸ Lukas Martini⁹ német evangélikus prédikátor *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein* című művének magyarítása.¹⁰ Vélhetőleg már Pécsi fordítása előtt népszerű volt Magyarországon, elsősorban

---

Tibor, *A magyar barokk irodalom kialakulása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 64(1960), 3. sz., 321. A Klaniczay által idézett hely: FÉNYI András, *Telegdi Miklós*, Bp., 1939, 27.

⁸ A továbbiakban ezt a rövid címet használjuk.

⁹ Martini (Hamelberg [Frankföld], 1548. szept. 28.–1599. nov. 29.) archidiakónus volt Zeitzben, főpásztor Nordhausenben, ahol vezetésével új iskolai rendtartást dolgoztak ki (1583). 1590-től koadjutor a braunschweigi Szent Márton-templomban, 1594-től ugyanitt püspök. Vö. *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1570 bis 1750*, Hrsg. Theodor BRÜGGEMANN, Otto BRUNKEN, Stuttgart, Metzler, 1991, 1560.

¹⁰ Vö. RAPAICS Raymund, *Pécsi Lukács Koszorújának forrásműve*, Botanikai Közlemények, 1931, 122. Az azonban már egyáltalán nem bizonyos, mint Rapaics véli, hogy Pécsi a prágai, 1581-es (német nyelvű) kiadásból fordított. Az alábbi kiadások

a nyugat-dunántúli városok németajkú polgárainak körében,¹¹ igaz, a könyv használatáról csak 17. századi adattaink vannak.

Martini könyvében az erényeket virágok, gyógy- és fűszernövények jelképezik. Növénytani tudományát (és könyve fametszeteinek előképét) minden valószínűség szerint Pietro Andrea Mattioli (1501–1577) művének első

---

ismertek: Lukas MARTINI, *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein*, Prága, id. Michael Peterle, 1580, 1581. További utánnomások: id. Michael Peterle, Prága, 1584(?) 1585; Wenzeslaus Marin, Prága, 1590 és 1602. 1604-ben két alnémet kiadás is napvilágot látott: az egyiket Philipp von Ohr Hamburgban Heinrich Dose számára adta ki, a másikat Lorenz Albrecht Lübeckben (ez utóbbi fennmaradt példánya lappang). *Az összes kiadás szövege megegyezik az első kiadásával.* Martini erénytükröt alkotott, a szüzeket szép szavakkal intette, ám egy évtizeddel később megírta a *Der Jungen Leute Lasterspiegel* (Prága, 1592) c. bűntükrét. Előző könyve folytatásának szánta, ugyanolyan szerkezetet alkalmazott: mondanivalóját 4 fejezetre osztotta, és 20 bűnt tekintett át, az egyes bűnöket allegorikus-szimbolikus álatfigurák metszetei jelenítik meg. Vö. Susanne BARTH, in *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur, i. m.*, 80. Az *Ehrenkränzelein* fordításai: cseh: id. Michael PETERLE, Prága, 1581; magyar: PÉCSI Lukács, Nagyszombat, 1591; svéd: Stephan MÖLLEMANN, Rostock, 1608; Samuel JAUCH, Lübeck, 1614, Ignaz MEURER, Stockholm, 1656, Stockholm, 1682; dán: København, 1594; Lübeck, 1604; København, 1604, 1614, 1622; Sorø, 1660 k.

¹¹ Vö. *Lesestoffe in Westungarn, I, Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, Hrsg. Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, István MONOK, Péter ÖTVÖS, Katalin G. SZENDE, Szeged, 1994, 21., 92., 331. stb. tétel.

német fordításából merítette, amelyet Georgius Handsch készített (Prága, 1563).¹² Mattioli tudományos kommentárt írt a legismertebb késő antik kori orvos-botanikus, az anazarboszi Dioszkuridész¹³ művéhez, amely először Velencében jelent meg 1554-ben, olasz nyelven.¹⁴

¹² Georg H. HANDSCH (1529–1578), *New kreüterbuch mit den allerschönsten und artlichsten figuren aller gewechss [...]*, Prag, G. Melantrich von Aventine und V. Valgriss, 1563.

¹³ Végleges alakját a mű a 3. században nyerte el, amikor be-tűrendes lexikont készítettek belőle. Latin változatát *De medica-minibus herbarum* címmel valamelyik Apuleius állította össze. Ezt a 4. század vége felé már használták. Később *Materia medi-ca* néven ismerték.

¹⁴ Majd számtalanszor olaszul és latinul, 1562-ben csehül (Prága), 1563-ban németül (Prága), 1561-ben franciául (Lyon). Könyvsiker volt, 1562-ig 32 000 példányban nyomtatták ki, ösz-szesen több mint 60 kiadásban. Vö. *The Scientific Revolution. The Essential Readings*, ed. Marcus HELLYER, Blackwell Publishing, 2003, 164. Mattioli I. Ferdinánd császár, később II. Miksa udvari orvosa, császári tanácsadó, majd II. Miksa gyer-mekeinek nevelője volt. Az 1560-as évek elején II. Miksa, a trón-örökös támogatásával fogott Dioszkuridész-kommentárja új, nagyszabású kiadásába. Giorgio Liberale de Udinet és Wolfgang Meyerpecket bízta meg az edíció több mint 600 fametszete dú-cainak elkészítésével. E dúcokat használták az 1562-es és 1563-as cseh és német prágai kiadásoknál, valamint az 1565-ös, velen-cei latin és a szintén velencei, 1568-as olasz edícióknál. Vö. még Stanley H. JOHNSTON, *The Cleveland Herbal, Botanical, and Horticultural Collections. A Descriptive Bibliography of Pre-1830 Works [...]*, Kent State University Press, 1992, 74., 77., 80., 89., 93., 102., 105., 124., 128., 139. tétel, ill. 67–68. Alapvető

A nagyszombati kiadás metszetei Martini művének valamelyik német (vagy cseh) kiadását követik (hogyan, az eldönthetetlen), még hozzá igen pontosan: az eredeti¹⁵ és a róla készült másolat sok esetben alig különböztethető meg. A kivétel, amikor Pécsi programja érvényesül. Így például a címlap verzóján, amelynek előképe jól felismerhetően a német-cseh kiadások metszete. Valószínűleg Pécsi családját ábrázolja; ez esetben feleségét vagy leányát Mártának hívták, két fiát pedig Imrének és Lászlónak. Az előképen főúri kertet látunk, háttérben dombvidékkel, geometrikus virágágyásokat, jobboldalt timpanonos kaput. A központi nőalakot bájos leányka segíti a koszorúkötésben, baloldalt reneszánsz szökőkút csobog. A magyar kiadásban nincsenek dombok, a kert Pécsi fűvészkertje, mindössze deszkapalánk keríti, a környezet leegyszerűsített. A két – a mintához képest kissé elrajzolt, vaskosra sikeredett – puttó által tartott koszorúban megje-

---

forrása Melius Juhász Péter *Herbariumának* (1578), Beythe András *Fiveskönyvének* (1595). Zsámboky János kritikai kiadását készítette elő.

¹⁵ Id. Michael Peterle, az első kiadás készítője nemcsak nyomdász volt, de festő és metsző is, a metszetek feltehetőleg az ő munkái. A német származású Peterle 1570-ben került Annabergből Prágába, ahol előbb társsal, majd 1583-tól önállóan működött mint könyvnyomtató. Ismerjük egy szintén metszetes, magyar vonatkozású és magyar nyelvű nyomtatványát, amely Hunyadi Lászlóról verset és fametszetű képet tartalmaz. Vö. LAZICZIUS Gyula, *Egy ismeretlen magyar vers a XVI. századból*, Magyar Könyvszemle, 1931/1–4. sz., 70–72.

lenik a fordító/szerző neve: PEECHI.¹⁶ A képet keretező (két sor a kép fölött, két sor alatta) versnek az incipitmutatóra utaló kezdőszava: „Tisztesség”.

Az ügyes, ismeretlen, vélhetőleg magyarországi metsző műve lehet Pécsi nemesi címere is az 1591-es évszámmal, amely az utolsó levélen, egy zsoltáridézettel együtt zárja a kötetet, s belekerül *Az keresztyén hadakozásnak tüköre* zárlatába is.

Pécsi pontosan megadja a mű lefordításának indokát, amely, ha nyilvánvalóan fikció is, vagy éppen ezért, remek írói fogás: mint írja, egy hatéves leányka 1590. július elsején koszorút kötött a szeme láttára,¹⁷ valószínűleg abban a „magam házam mellett való virágos füves kertben”, ahonnan Pécsi bevezetését keltezi. Talán saját gyermekét kell látnunk a kisdedben, aki, mint Pécsi mondja, ártatlan kora ellenére hajlott „ez világi kilső cifrára”, miközben az Isten szolgálatára nem bizonyult oly hajlandónak. A könyvecske szerzője ez okból kötötte, egyéb dolgai közt, „nagy könnyen ez intést és lelki koszorót”.¹⁸

Miközben Pécsi nem csak a szüzeknek ír: „Az keresztyén házas embereknek, velek öszve jámborul nevelt fiok-

¹⁶ „A nagyszombati fametszet is vonzó és tetszetős illusztráció, kompozícióját és távlati megoldását tekintve azonban mintaképénél kezdetlegesebb.” V. ECESEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, 1473–1600*, Bp., Balassi–OSZK, 2004, 114.

¹⁷ Ha ezt komolyan vesszük, a fordítás 15 hónapot vett igénybe, hiszen Pécsi előszavának datálása: Nagyszombat, 1591. szept. 29.

¹⁸ PÉCSI Lukács, *Szüzeknek koszorója*, A3v–A4r.

nak és szemérmes szűz leányoknak.”¹⁹ De azt is hangsúlyozza: „[...] főképpen titeket foglak, keresztyén szűzek, ez írásban oktatni [...]”.²⁰ Martini az *Ehrenkränze*int egyértelműen Wilhelm von Brauschweig–Lüneburg hat lányának ajánlotta (a családból korábban számos apáca, apácafőnöknő került ki), akik ekkor 6 és 16 év közöttiek voltak; ez nagyjából meghatározza, ő kiknek szánta művét.

Már a patrisztika korában kialakult egyfajta szűz-kultusz; a lányok szüzességi felajánlást tettek, a püspök szűzé szentelte fel őket (*virgo consecrata*), fátylat kaptak, később gyűrűt is, mint Krisztus jegyesei. Visszavonultak családjuktól, életüket imádkozásnak, a Biblia tanulmányozásának szentelték. A kolostorok létrejöttével, a kolostori élet megszerveződésével, nagyjából a 6. század elejétől ezt az életformát már az apácaság biztosította, végig a középkoron át.²¹

Martini műve egyértelműen középkori nézeteket közvetít a nőnevelésről. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek egyik kiállítási katalógusában²² látható egy

¹⁹ *I. m.*, A2r.

²⁰ *I. m.*, A3v.

²¹ Épp ezért, a ’szűzekből álló koszorú’ értelmezés miatt, a cím genitívus objektívusként is felfogható, noha az első jelentés nyilvánvalóan a genitívus subjectívus, a ’szűzek által készített koszorú’.

²² Britta-Juliane KRUSE, *Zur Konzeption der Ausstellung, in Rosenkränze und Seelengärten. Bildung und Frömmigkeit in niedersächsischen Frauenklöstern*, Hrsg. Uő, Wiesbaden, Harrasowitz, 2013, 15 (Ausstellungskataloge der Herzog August Bibliothek, Nr. 96).

1470 körül keletkezett, a wienhauseni ciszterci kolostorban talált tusrajz,²³ egy apáca élénk színekkel kifestett munkája. A rajzoló saját hasonmását örökítette meg: a wienhauseni apácák jellegzetes öltözékét viselő nőalak kék és piros virágokkal teli pázsiton térdel és imádkozik. Imént lett fogadalma jelül fátyolt és koronát visel. Imára kulcsolt kezében piros gyöngyökből fűzött olvasó. A ciszterci apáca kertként ábrázolja az ima helyszínét, hiszen a középkor a női kolostort többek között zárt kertként (*hortus conclusus*) fogta fel, melyet fal övez. A benső növekedés, a csend és a kontempláció helyszíne volt ez, ahol az apácák meggyőződésük szerint vőlegényükkel, Jézus Krisztussal éltek. A tisztelt szentekhez attribútumként, leleményes színszimbolikai rendszer alapján, növényeket társítottak. A virágok színe a szentek tulajdonságára utalt: a lilium fehérsége és a fehér rózsavirág a Szűzanya tisztaságára, illetve a szeplőtelen fogantatásra. A vörös rózsavirág a Szűzanyának a fia elvesztése miatti szenvedéseinek jelképe, ám az isteni szeretet szimbóluma is, melyet Szűz Mária megtapasztalt. Az ibolyának a szerénység és alázat jelképeként szintén helye volt a mariológiai botanikában. Termékenysége okán Máriát, „a tövis nélküli rózsát” kerthez is hasonlították, s mint „Madonnát a rózsalugasban” imádták.²⁴

²³ A rajzot a legrégebbi észak-németországi rózsakoszorúval (olvasóval) és a holdsarlós Madonnát vagy egy húsvéti játék jelenetét ábrázoló táblával együtt a kolostor kórusának padlózata alatt találták meg az 1950-es években. Egykor mindhárom tárgy a cellabeli személyes áhítatot szolgálta, később vihették át őket szentnek számító lelőhelyekre. KRUSE, *i. m.*, 15–16.

²⁴ KRUSE, *i. m.*, 16.

Ezeknek az asszociációknak következtében a hívek imádságaikat „rózsavirágoknak” nevezték, imáikból „koszorút” fontak, melyet ajándékként nyújtottak át Szűz Máriának.

A rajz keletkezése idején Németországban már nyomtatott könyvek voltak. A *Hortulus animae* (ezt az imádságkönyvet fordítják a magyar kódexirodalomban is!) a sikerkönyvek közé tartozott.²⁵ A poétikus címválasztás a vázolt allegória alapján érthető, mely a lelki életet egy kertbe helyezi át, ahol is minden ott tartózkodó: boldog. Rózsakoszorú=lélekkert, világos a lelki összefüggés az imádsággyakorlat és a kertallegorézis között. Eme apácahagyomány, apácák használta, illetve használatukra készült allegória-rendszer kerül világi kontextusba, szüzek, de potenciális „családanyának”, „háziasszonynak” („Hausmutter”) tekintett szüzek okulására, akiket meg kell ismertetni az „oeconomia christianá”-ban vállalt kötelességeikkel.²⁶ A szüzesség megőrzése a házasság legfontosabb feltétele.²⁷ A hagyományos tanítás²⁸ szerint

²⁵ Martini példaimádságokat ad, és a Habermann-féle imakönyvhöz utasítja a fiatal lányokat. E legtöbb kiadást megért gyűjteményt a 17. században is mindig ajánlották a női közönségnek.

²⁶ BARTH, *i. m.*, 60.

²⁷ Lásd Martini megjegyzését az apákról, akik álmatlanul agódnak, hogy elagg a lányuk, vagy szűz-e még, vagy megromlik, s atyja házában megterhesül. Lukás MARTINI, *Vorred...*, in Uő, *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzlein. Darinnen alle ihre Tugendten durch die gemeine Kränzblümlin gebildet und erklärt werden*, Prag, 1580, [Avij/v] (Bayerische Staatsbibliothek, Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek).

²⁸ A patrisztika számtalan hasonló megnyilvánulásának

a megnevezett erényekre és a házi teendők ellátására a nőt nem csupán az isteni parancsolat kötelezi, hanem – az Istentől nekik adatott – takarékos és szorgalmas női természet is. Ez az erénykánon a skolasztikus egyházi gondolatokat a reformáció korának polgári-praktikus nézeteivel vegyíti, ez a szintézis hozza létre a „Hausmutter” nőtípusát, a 16. és a 17. századi „Hausväterliteratur” kedvelt alakját.²⁹ A későbbi nőnevelő írások ezt a tanítást veszik át.

A fentiek legjobb illusztrációja egy 16. századi életkép, Pécsi pontosan³⁰ és érzékletesen tolmácsolja Martint: „Az ű munkájok penig előszer az konyhához tartoznak, azután az baromistállóhoz, harmadszer az mezőhöz és kertekhez, utolszor az szobában és házakban. Az konyhában való munka ez, hogy megtanulják az konyhát és szobát söpörni, tüzet rakni, főzni, asztalt vetni, tálat, tányért, fazekat fölmosni, fejet mosni, vizet hordani etc. Az

---

példája Tertullianus szinte programként megfogalmazott, nőkhöz szóló kívánalma (*De cultu feminarum*, II, 13,7.): „Prodite vos iam medicamentis et ornamentis ex structae prophetarum et apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictae oculos verecundia et os taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, adnectentes cervicibus iugum Christi. Caput maritis subicite et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite et plus quam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiae.” Vö. BARTH, *i. m.*, 70.

²⁹ BARTH, *i. m.*, 73.

³⁰ Pécsi a gyermekek bölcsőrengetését nem fordítja. Vö. MARTINI, *i. m.*, Evj/r.

baromfi³¹ mellett való dolgolódás és munka ez, hogy fűvet tanuljanak az házhoz hordani, mellyel az baromfiat tarthassák, mikor ideje vagyon, megfejjék, ganajokat kitisztétsák, az csordába kihajtsák, az mezőn őket őrizzék, vajat és sajtot tudjanak csinálni és egyéb dologhoz érteni, valami illeti az baromfiat: mely dolog és munka illeti az parasztleánzókat és némely városbeli szüzeket és szolgálóleányokat. Továbbá az külső munkát, úgymint kerti dolgolódást, szükség tudniok, ganajt az kertbe hordani, veteményes ágyakat megásni, azokat bevetni, plántálni meg gyomlálni, és mikor szükség, vízzel megöntözni, minden megérett kórót lemetélni, őszvegereblélni és nyalábbá gyűjteni, őszveköttözni és a kertből kihordani. Az szobában pedig egy kevésbé tisztességes és gyengébb munkával kell élniek, szükség, hogy fonjanak, motollát töltsenek, gombolyagot tekerjenek, selymet sodorjanak, kötést köszenek, varrjanak, szőjenek. Továbbá szép drága füvekből vizet égessenek, különb-különbféle liktáriomat és egyébféle házi csemegét, szép, válogatott gyümölcsöt készítsenek, mind nyerset, mind aszút, melyek néha az házban betegségben szükségesek lehetnek. Efféle és hasonló munkák nem sértik meg az kamukában járó fris szüzeket is, bár vastag és darabos tenyerek és kezek támadjon belőlök, mert efféle gondviselő, munkás, gyors leánzó szüzure minden jámbor tisztességes férfiú ma vagy holnap magát reá bízhatja, és véres verétékének könnyebítő segítségére tállkozik, mely okért terempte Isten az asszonyállatot.”³²

³¹ Itt 'tehén', nem pedig 'tyúk', 'kacsa' stb. jelentésben.

³² PÉCSI Lukács, *i. m.*, 73r–74v.

A nők világi szerepéről kialakult középkori felfogáson a humanisták sem változtattak. Erasmus szorgalmazta a tudós műveltség elnyerését, ám dialógusaiban az ilyen nőket is a háziasszony és az anya szerepében jelenítette meg.³³ Vives, aki Erasmuséihoz hasonló elveket vallott, ám a mizogin irány elkötelezettje volt, szintén úgy vélte, hogy a leány legfőbb erénye, a pudicitia, csak házi környezetben alakítható ki és őrizhető meg.³⁴

Ezt a fajta, rendeken túli, hagyományos elképzelést képviselte Luther is a lányiskolák számára általa kidolgozott nevelési modellben, amikor azt a célt sürgette: „das die menner wol regirn künden land und leutt. *Die frawen wol zihen und halten künden haus, kinder und gesinde*”.³⁵ Apáti Ferenc *Cantilenája* aforizmaszerű tömörséggel foglalja össze az elvárásokat: „Csepkék, házatoktól messze ne lépjete, / időnek javában tikot ültössetek: / szemérem kapálni, bölcsőt rengessetek, / avval élélhetek.” Pécsinél: „De nyilván vagyon, hogy az Hierusalemnek leányi szükség nélkül házokbul ki nem mentenek.”³⁶

³³ Vö. Desiderius ERASMUS, *Colloquium abbatis et eruditae*, magyarul: Rotterdami ERASMUS, *Az apát úr és a művelt asszony*, in Uő, *Beszélgetések. Colloquia familiaria*, vál., ford., jegyz. KOMOR ILONA, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, www.mek.oszk.hu/00300/00381/00381.pdf (2014. 05. 17.).

³⁴ Juan Luis VIVES, *Institutio feminae christianae*, in Uő, *Opera omnia*, ed. Gregorio MAYANS Y SISCAR, IV, Monfort, Valencia, 1783, 66 (*Praefatio*) (reprint: London, Gregg, 1964).

³⁵ Martin LUTHER, *Werke. Kritische Gesamtausgabe*, XV, 44.

³⁶ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 87r–v.

Mind Martini munkája, mind kortársaié a felekezetek harcának időszakában egy felekezetek fölötti, immár megszilárdult életrendet és annak igényeit tükrözik. A lánynevelés témájához kapcsolódott Conrad Porta *Jungfrauen-Spiegel* (Eisleben, 1580) című műve, mely a Johannes Agricola alapította, 1527 óta virágzó eislebeni leányiskola diákjai számára készült tankönyvként. A könyvecske a diáklányok elé példaképpül állított bibliai nőalakokról szóló, egyszerű nyelven megírt traktátusok gyűjteménye.³⁷ Német nyelvterületen ezek az első olyan könyvek, melyeket leányolvasóknak szántak.³⁸

³⁷ Porta 1573-ban kiadott egy iskoladramát is, *Meidleinschul* címmel, mely szemléletesen ábrázolta, mi történik azokkal a diáklányokkal, akik nem szívlelik meg az igaz tanítást, és nem vetik alá magukat a szigorú iskolai rendnek. A műből nem maradt fenn példány. Klaus Ulrich PECH, in *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur*; i. m., 83–85.

³⁸ Egyéb munkák is kapcsolatba hozhatók Martini művével. Az *Ein sehr nutzliches vnd Züchtiges gesprech von Junckfrewlichen guten Sitten vnnnd Tugendten, zwischen zweyen Gespilen, miteinander redend* (1577) c. dialógus még Martini előtt képviselte a lánynevelés tipikus céljait. A feltehetően protestáns körökből származó, *Ehrenspiegel der Christlichen vnd Jungkfrewlichen Zucht vnd Tugendt* (1583) c. röplap példaként Szűz Máriára hivatkozott. Guevara *Epistola a Doña Agnesa Manrique* (1598) c. műve, melynek német fordítása 1598-ban jelent meg, a testi és lelki tisztaságával kitűnő leány ideálképét közvetítette. Moscherosch *Insomnis cura parentim* (1643) c. munkájának 13–17. fejezete a lánygyermekeket szólítja meg. A *Zuchtbüchlein, für die Schultöchter verordnet, und in Reymen gefasset* c. munka (1616, nem maradt fenn példány) tisztán illetlen. Michael Sachs

Műve megírására Martinit három ok készítette: egyrészt az egyházi hagyomány által oly fontosnak tartott szüzesség hangsúlyozása, amely állapot dicséretesebb az özvegyességben és a házasságban élőkénél, másrészt, hogy a „Haustaffel”-ben semmit sem talált a szüzek hivataláról („von der Jungfrauen Ampt”), azok a szabályok pedig, melyeket Tertullianus, Hieronymus és Augustinus összeállítottak, nem vonatkoztathatók „a közönséges szüzekre” (akik nem apácák, hanem háztartásokban [Hausregiment] élnek), harmadrészt a mostani ifjúság bűnös romlottsága.³⁹

IV.

Martini munkája, és az őt aránylag pontosan fordító Pécsi Lukácsé is, négy részre osztható.

A fő rész fejezetei Pécsi megfogalmazásában:

1. „Először megjelentem, az szemérmes szüzek jószágos erkölcsöket minemű helen tanulhatják és találhatják

---

Zuchtspiegel, Aller Christlichen jungen Gesellen vnd Jungfrauen (1602) c. könyvében József tisztaságát a lilium jelképezi, Nikolaus Volckmar *Ehrenkrentzlein* (1613) c. munkájában pedig a jegyességről (Brautstand) és a házasságról (Ehe) szóló tanítását beszélő neveket viselő virágokhoz kapcsolja. Nicodemus Kramer *Wurtzgärtlin der Seelen* (1573), Konrad Rosbach *Paradeißgärtlein* (1588) c. munkája tanító jellegű, az utóbbi ezenkívül üdvözítő herbáriumként fogta fel önmagát, amint erről a mű végén található regiszter tanúskodik. Vö. BARTH, *i. m.*, 76–77.

³⁹ Lukas MARTINI, *i. m.*, Avij/v–[Avijj/r].

meg, midőn emlékezni fogok az lelki füves kertről, abban rendelt ágakról és plántáltatott füvekről.”

2. „Másodszor megmutatom rend szerént az szüzekhez illendő jó erkölcsöket, hasonlétván azokat egymás után bizonyos virágokhoz.”

3. „Harmadszor megjelentem, micsoda okok indétsák az szüeket, hogy jó erkölcsbe foglalhassák magokat: mely okokat hasonlétok az arany-, ezüstfonálhoz és egyéb színű selmekhez, melyekkel szokták az koszorót kötni.”

4. „Utolszor bizonyos eszközöket és utakat hozok elől, melyek által az szüek az jó erkölshöz juthassanak és tisztességgel viselhessék” (pedagógiai program).⁴⁰

Az első részben, a füves kertben, három ágyás van, a természet alkotta füvek („Az első ágyat nevezhetjük természet rendelésének”), az Isten igéje, néhány kiválasztott antik auktorral párosítva („Az második füves ágy nevezetik írásnak és nyelvü által való igének”), valamint az exemplumok, a Szentírás történeti könyvei, egyházi és világi históriák („Az harmadik virágos ágy sok jó példák”).⁴¹

„Az gyökeres virágos kert az keresztyén Anyaszent-egyház”⁴² – fordítja pontosan Pécsi Martinit („Das Wurtzgärtlein ist die Christliche Kirche”),⁴³ s utalnak Salamonra (Pécsinél egyszerűen a „bölc”-re), aki az ő szép kedvesét a „berekesztett kerthez” („*verschlossen*

⁴⁰ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 3v–4r.

⁴¹ *I. m.*, 8r, 9v, 12r.

⁴² *I. m.*, Br.

⁴³ Lukás Martini, *i. m.*, Bii/r–v.

Garten”,⁴⁴ hortus *conclusus*) s az abban termő különböző gyümölcsökhöz, virágokhoz hasonlítja. Kert, de mint az első fametszet is ábrázolja, kőfallal körülvett kert ez. Nem akármilyen növényekre, hanem csak a kőfalon belül lévőkre igaz, hogy száruknak, kórójuknak,⁴⁵ termőföldjüknek, virágjuknak allegorikus jelentése van. A kert nyitott: bárki beléphet a kőfallal körített kertbe.

Szűz Mária a legfőbb példakép („Legszebb példáját pedig az istenességnek, tisztességnek és emberségnek megtalálhatják az drágalátos Szűz Máriában [...]”).⁴⁶ Martini itt is egyértelműen a középkori jelképrendszerhez nyúl vissza.⁴⁷ A koszorú a szüzesség jele – Mária és az erényességben kitűnt szüzek viselik.⁴⁸ (Az erényvirágok-

⁴⁴ *I. m.*, Bijj/v.

⁴⁵ Rónay György a „kóró”-t „karó”-nak írja át, a kontextus valóban ezt valószínűsíti. Ám Pécsi könyvének további részéből kiderül: kóróról s nem karóról van szó.

⁴⁶ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 13v.

⁴⁷ Hugo von Langenstein Szent Martina számára köt hasonló koszorút. Az alázat, hűség, mértékletesség, irgalmasság, engedelmesség, bölcsesség erényét azonban ő nem kapcsolja konkrét növényekhez. Vö. BARTH, *i. m.*, 65.

⁴⁸ A latin himnológiában Mária „veris primula” – kankalin (Pécsinél sárga fű) (lásd *Analecta hymnica medii aevi*, ed. Guido Maria DREVES, VI, Leipzig, 1889, 50, 50); vagy így szólítják meg: „tu saporans maiorana, tu virens basilicon” (*Analecta...*, *i. m.*, I, Leipzig, 1886, 58, 3); Mária alázatát az ibolya (Pécsinél: kék ivola) jelképezi (HUGO DE SAINT-VICTOIRE, *Sermo 34*, in *Patrologia Latina Database*, CD-Rom. Version 5.Ob., Chadwick–Healy, 1996, 177, 980C), tisztaságát és erénybeli szépségét a tövis nélküli rózsa jeleníti meg. Grünwald Stuppachi

ból kötött koszorút a magyar kódexirodalom is ismeri.)⁴⁹ Ez az erénykánon szemben áll a mizogin hagyományban kiformalódott „bűnös Éva” alakjával.⁵⁰ Martini ebben az összefüggésben nyomatékosan utal a központi Ambro-

---

Mária-tábláján is látható egy csokor Boldogasszony rózsája egy korszakban. A kerti szegfű is felbukkan a különböző művészetek mariológiai ábrázolásaiban – igaz, csak a 15. századtól. Jesus Sirach 24,17 exegézisében a Boldogasszony ciprusfű az erényes életben való kitartás jelképe (HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Signa Mariae*, in *Patrologia Latina Database*, i. m., 172, 498D). A ruta, melyből hagyományosan a koszorút fonták, valamint a rozmaring, melyből a mirtusz mellett a menyasszonyi koszorú készült, szintén Máriára utal. A donaueschingeni allegorikus kertleírásban („*Donaueschinger Garten*”, Fürstlich Fürstenbergische Hofbibliothek Donaueschingen, Cod. B., VI.2. Bl. 139ra–139va [Da] a levendula, az izsóp és a százszorszép (Pécsinél: rukerc) Mária erényeit jelentik, s Máriára vonatkozik az ibolya, a rózsa és a ciprusfű is. Vö. BARTH, i. m., 66.

⁴⁹ Egyik példázatunkban a szerzetest, aki még világi korában megszokta, hogy mindennap rózsakoszorút köt Szűz Máriának, a megjelenő Mária megtanítja, hogyan fonjon a tiszteletére imádságból koszorút (vö. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., 1931, 1988, 192). A *Nagyszombati Kódex* pedig a következőkre szólít fel: „[...] kössetők igen szépségös koronát az istenszülő szíz Máriának, a vékonságos selyemmel, a nagy ajétatossággal közösleg, köss nőmös piros pintösti rózsákat, mondván minden tíz Ave Mariá-nak utána egy-egy Pater nostert, Kristosnak ő édos szilöttének hétszer szent vére hulláséért.” *Nagyszombati Kódex 1512–1513*, kiad., jegyz. T. SZABÓ Csilla, Bp., 2000, 581–583 (Régi Magyar Kódexek, 24).

⁵⁰ Vö. *Handbuch der Marienkunde*, Hrsg. Wolfgang BEINERT, Heinrich PETRI, Regensburg, Pustet, 1984, 307.

sius-helyre.⁵¹ Luthert követi, Mária tisztelete a nagy reformátor tanításának is része volt.⁵² Az erénytanban megjelenő praktikus-polgári szempontok következtében a középkori épületes olvasmányokra jellemző „meditatív elmélyülés” („meditative Versenkung”) szigorúan vallásos értelemben jelentőségét veszti, miközben a szöveg elmélkedésre való mintameditációt is tartalmaz, a „Devota invocatio” az imádkozást jelenti.⁵³

⁵¹ AMBROSIUS, *De virginibus*, II, 2: „Virginibus exemplum Mariae proponitur, cuius variae virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitae asperitas, secessus amor; quae quidem virtus ubi testimonio Evangelico probata est, inde etiam eius pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum Sponsi, et caelestia altaria quibus ob castitatem similes fuere, deductura.” Vö. SANCTI AMBROSII *Opera omnia*, III, Parisiis 1836, 236.

⁵² Része volt, de a katolikus hagyománytól különbözött. Erről részletesen: Beth KREITZER, *Reforming Mary. Changing Images of the Virgin Mary in Lutheran Sermons of the Sixteenth Century*, New York, 2004.

⁵³ Az istenszeretben való meditatív elmélyülést a *Winkler-kódex* a szerzetes eszményi állapotaként ábrázolja: „Az jó szerzetősnek szüve Krisztus kerte. Mert őbenne plántálta verágoknak szépségét. Mert szent alázatosság verágozik őbenne, mint kék viola [ibolya], szeretetnek rózsája, tisztaságnak lilioma őbenne kevélködnek.” *Winkler-kódex 1506*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., 1988, 738 (Codices Hungarici, 9). A harmadik rész elején Martini a koszorúkötés eszközeit, a virágok rögzítésére szolgáló hajpántot és a különböző színű selymeket is

Középkori, skolasztikus hagyományt folytatott, de a teremtő és teremtett viszonya nem hagyományként, hanem a mindennapokban létező szemléletként élt a 16–17. századi emberben. A virágok, tágabb értelemben a növények példázták ezt leginkább, hiszen a magból és termőföldből sarjadó növénynél, a szinte semmiből létrejövő életnél nincs nyilvánvalóbb példa az Úr gondoskodására. Ezért, hogy a növény- és kertszimbolika olyannyira általános volt és maradt. Csak két példával érzékeltetve a mondottakat: Wilhelm Dilich könyve, a *Historische Beschreibung der Kindtauf des Fräuleins Elisabeth zu Hessen* (1598) a kisgyermek Erzsébet megkeresztelését és annak körülményeit mondja el. A nyomtatott szöveget (vagy éppen képet) botanikai szempontból is pontos virágábrázolások keretezik, a növények latin nevének feltüntetésével. A másik példa: Joachim Camerarius, aki Mattioli munkáját szintén átültette németre, művének az „*Omnia Florebunt Prospiciente Deo*” („Minden Isten gondviseléséből virágoztatik”) mottót választotta, amely

---

szimbolikusan magyarázza. A pánton nem mást kell értenünk, mint a szüzek subiectumát, azaz lelkét, ahol a második fejezetben tárgyalt erényeknek meg kell mutatkozniuk. Lukás MARTINI, *i. m.*, Hvj/v. Azt, hogy mindez a világban élő szüzek individuumára vonatkozik, jelzi az is, hogy Martini egy-egy növény szimbolikus, lelki gyógyító erejét analógiás következtetéssel, az adott növény fizikai jellegű jótékony hatásából vezeti le. Előszavában Martini panaszkodik, hogy ennek a példázatoságnak nem találta előképét. *I. m.*, [Ax/r-v]. (Pécsi Habermann előszavát ülteti át módosított formában, Martini előszavából ide mindössze egyetlen bekezdést emel át.)

egy botanikai munkához igen illő jelmondat. De Hoffhalter Rafael könyvnyomtató volt, nem botanikus, jelvénye, amelyet először 1559-ben használt, mégis szintén növény- és kertszimbolikát alkalmaz: napsugaras vidék előterében egy kerítéssel körülvett fa, melynek törzsét borostyán futja be. A fa alján SPES (’remény’) szó, körülötte virágport gyűjtő méhek. A kerítés ajtaja félig nyitva, mint ahogy Lukás Martini és Pécsi Lukács könyvében is szabadon beléphetünk a (zárt) kertbe. A nyomdászjelvényen az „Omnia spe florent prospiciente Deo” („Minden reménység virágzik Isten gondviseléséből”) felirat fut körbe, amely beépíti a Hoffhalter nevére (spes=Hoffnung=remény) való utalást, de nyilvánvalóan Mattioli–Camera-rius munkájának mottóját idézi.

Röviden: nincs a korban olyan növényeket tárgyaló mű, legyen botanikai indíttatású, mint Melius Juhász Péteré, vagy orvosi szempontú, mint Frankovits Gergelyé, amely teljességgel mellőzhetné a teológiai vonatkozásokat. És fordítva: a kifejezetten teológiai és erkölcsstanító művek sem létezhetnek a növény-szimbolika nélkül, talán elég Balassi Bálint *Füves kertecskéjére* utalni.⁵⁴ A 17. század legjelentősebb magyar nyelvű, nyilvánvalóan praktikus-pragmatikus szempontok alapján íródott me-

⁵⁴ Amelynek német eredetijében Michael Bock, a szerző, az előszóban magyarázza a cím értelmét. A Szentírás „Lustgarten”, az abban termő orvosságok a „Trostspruch”-ok és históriák, melyektől felüdülnek a szomorú lelkek. (Az előszó a magyar fordításból kimaradt.) Vö. ECKHARDT Sándor, *A Füves kertecske*, Irodalomtörténeti Közlemények, 58(1954), 4. sz., 382.

zőgazdasági alapl műve, Lippay János *Pozsoni kertje* (1664–1667) Ajánló levelében így fogalmaz: „Az emberi ítéletnek megfeddő sorsát elkerüli az, aki az egeket mennyei kerteknek és a kerteket földi egeknek nevezi”; „[Isaias] mintha azt mondaná: ami az mennyekben az egek alkotása, az a földön a kertek plántálása. Mennyekben új egek teremtettek, a földön új egek plántáltattak.” A kert, a virág: összekötő kapocs Isten és ember között.⁵⁵

A mariológiai növény-szimbolikával Martini egyidejűleg az *Énekek énekének* másik kertallegorikus értelmezési hagyományához is kapcsolódik.⁵⁶ Az *Énekek énekének* kertjét az emberi lélekkel azonosítja, a kertet Máriára vonatkoztatja. A kertallegóriák mind a latin, mind a néprajvi középkori irodalomban széles hagyománnyal ren-

⁵⁵ Lucie Storchová a szüzesség és az özvegység diszkurzusát vizsgálja a kora újkori cseh irodalomban. Utal rá, hogy Martini művét ugyanúgy a makrokozmosz és a mikrokozmosz egymásnak felelő rendje és az isteni gondviselés strukturálja, mint pl. Jean L'Espine *Providentia Dei* c. híres munkáját. Lucie STORCHOVÁ, *Gender a „přirozený řád” v českojazyčných diskurzech vdovství, panenství a světectví raného novověku*, in *Nádoby mdlé, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, ed. Jana RATAJOVÁ, Lucie STORCHOVÁ, Praha, Scriptorium, 2008, 529.

⁵⁶ *Énekek éneke*, 4,12: „Olyan, mint a berekesztett kert az én húgom”; 4,13: „A te csemetéid gránátalmás kert”; 4,16: „jőjjön el az én szerelmesem az ő kertébe”; 5,1: „Bementem az én kertembe, én húgom, jegyesem”; 5,18: „Az én szerelmesem, elment az ő kertébe, a drága füveknek táblái közé, hogy lakozzék a kertekben, és liliomokat szedjen”; 8,13: „Oh te, a ki lakol a kertekben!” stb.

delkeznek. A 16. század második felében – ha módosult formában is – a protestáns irodalmat is átjárták.

Pécsinek kedves szövege az *Énekek éneke*. Szent Ágoston-fordításában nem hivatkozik, hanem – forrását követve – az „Ez világból kimúlt léleknek boldogságáról” fejezetbe építi be, a mennyek országának lefestésére használva: „Látták ezt Sionnak leányi és boldogságosnak hirdették, sőt az királyné asszonyok is látván dicsérték, ezt mondván: kicsoda ez, ki az pusztaságból följű, gyönyörűségekkel bévelkedő, az ő szeretőjére magát eresztvén? Kicsoda, ki ily szépen jű, fölkelvén, mint az hajnalcsillag, szép, mint az hold, választott, mint az nap, rettenetes, mint az elrendelt tábornak szegleti. Mely örvendetesen jű ki, siet, futos, holott az ű szeretőjének beszédit hallja: kelj föl. Siess, én szerelmem és szépségem, és jűjj el, az tél immár elmúlt, az záporosók megszűntek és eltávoztak, szép virágok láttatnak az mi földünkön, az figefa zendült gyümölcsét elhozta, az szőlők virágozván gyönyörűséges illatot adtanak, metszésnek ideje vagyon, de gerliceszót is hallotunk az mi földünkön, kelj föl, siess, én szeretőm, én szépségem, én galambom, az kőszikláknak hasadékiban, az szőlő rekesinek árnyékában, mutasd meg orcádat, zengjen szózatod füleimben, mert az te szód édes és orcád szépséges, jűjj el, én választottam, szépségem, én jegyesem, jűjj el, királyi székemben helyeztetlek tégedet, mert kedveltem szépségedet, jűjj el, hogy örvendezz színem előtt, az én angyalimval, kiknek társaságát neked ígértem volt, jűjj el az számtalan veszedelem és munkák után, mennybe vadnak örömébe, melyet senki túled el nem veszen.”

A *Szűzek koszorójában* utal a helyre:⁵⁷ „[...] Cantica Canticorum, rakvák szerelmes és kedves egymással való beszélésekkel, Krisztus urunk és jegyese, az Anyaszentegyház között (melyeket szükség nekünk lélek szerint értenünk), holott az Istennek Fia így szól az Anyaszentegyházhoz: Az te orcádnak pofái szépek, mint az gellícének, az te nyakad hasonlatosak az drágakövekhez, te szép vagy, szemeid az galamboknak szemei. Továbbá cap. 2. Mint az rózsa az töviskek között, olyatan az én szeretőm az leánzók között. Az te szózatod édes, és orcád szépséges. Cap. 4. Pofáid hasonlók az meghasadott promagránáthoz, elvitted szívemet, én húgom, szerelmes mátkám. Ismeg cap. 7. Fejedelemnek leánya, mely igen szép az te járásod az cipelőben, hajad hasonló az fejedelem selyméhez és bársonhoz, szép aranyba betekertetett etc. Sok egyéb heleben is az Istennek gyülekezete szűz leánzónak neveztetik [...]”

A mű második fejezete, a voltaképpeni allegorikus érénytükör, a mariológiai irodalom növény-szimbolikájához nyúl vissza. Ebben Máriát általában virághoz hasonlítják, vagy meghatározott virágokat Isten Anyjára és az ő érényeire vonatkoztatva értelmeznek. *A felsorolt húsz virág kivétel nélkül Mária-szimbólum, vagy legalábbis kapcsolatban áll ezzel a hagyománnyal!*

A harmadik és negyedik rész számos pedagógiai vonatkozást tartalmaz. Jellemző, hogy a többi fejezethez hasonlóan skolasztikusan pontokba foglalt negyedik fejezet csak a hetedik ponttól fordul a szűzekhez. Isten mellett a lányok-

⁵⁷ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 154v–155v.

nak szüleikhez kell a legszorosabban kötődniük. A házasság és a férjhez menés kérdéseiben is a szülők döntenek.⁵⁸

A lánynevelés hagyományát követi a decorumtanítás.⁵⁹ Van szó testtartásról, öltözekről, ékszerviselésről és táncról; miközben egy asztali viselkedéskódex is

⁵⁸ *I. m.*, 66r: „Azonképpen az házasság dolgában igen engedelmeseknek kell űnekiek lenni szüleikhez, mert azt olvassuk Rebeca felől, hogy noha tudná, micsoda követségben járna Eliezer, Ábrahámnak szolgája, de nem fitogatja vala magát, elő sem mene, hogy magyarul szólván, árulná magát, hanem elhallgata, és előbocsátá az ű szüleinek és bátyjoknak akarátját, azoknak tanácsához támaszkodék, és az ő atyjafiainak akarátjához szabá magát, úgyhogy midőn reá kérdettek volna, mi volna akarátja, nem ellenkedék sokáig, hogy ha Izsák szép-e, kazdag-e, ifjú-e, hanem azt felelé, elmegyek. Gen. 24.

Az pogán asszonyok is megtartották ezt az engedelmességet, mert midőn Orestes az Hermion asszont megszólította volna, hogy ha házastársul akarna hozzá menni, azt felelé, az én atyámnak vagyon hatalma arra, hogy engem férnek adjon, én magammal nem bírok, Caus. 31. q. 2. c. 13.”

⁵⁹ Mindez nem jelenti a test jogainak elismerését. A decorumról való tanítás, ugyanúgy, ahogyan Pázmány prédikációiban, a test megvetésére való felhívással párosul. „Also will Gott, daß hübsche Mägdlein in wartung ires Leibs immer zu ruck denken sollen, wo her sie kommen, was sie sein, nemlich ein Erdenfloß und stinckender Madensack [...]”. Lukás MARTINI, *i. m.*, [Fxi/r]. Pécsi fordításában: „[...] nem különben azt akarja az Isten, hogy az szép leánzók mindenkor vissza és hátra nézzenek, honnan származván lettek űk, és kicsodák, nem egyéb, hanem földi üvegek, és minden rothadásra megtöltött edények [...]”. PÉCSI Lukács, *i. m.*, 104v. A „Madensack”, illetve a „minden rothadásra megtöltött edény” nyilván Szent Bernátot visszhangozza.

körvonalazódik. A 17. századi táncellenes dörgedelmeket ismerve, feltűnő Martini/Pécsi középkorias toleranciája. A különböző tiltott műfajok: „[...] szükség minden kedvetlen szemtelenség- és tisztátalanságnak valami jelétül oltalmazni magokat, úgymint gonosz, szemtelen társoknak nyájasságátul, más embernek rágalmazásátul, kedvetlen, hévságos beszédetül, tisztátalan táncetül, történet szerint egymással való beszéléstül, cifrás és képtelen ruházattul, fertelmeségre intő levelektül, tisztátalan énekektül (*Bulenlieder*), szemtelen meséktül (*unzüchtige Märlein/Fabeln*), hévságos beszédektül (*unzüchtige Geseng*), historiáktul (*Historien*), bolondságos és esmeretlen gonoszra vezérlő eszközöktül (*Retzeln / Narrentheid und Schimpffbossen*) [...]”⁶⁰

Pécsit leginkább a vénasszonyok, a rendetlenség és az asszonyi csácsogás hozza ki sodrából. Az előbbi idézet tiltásai egy kifakadással folytatódnak, mely Martininél nem található: oltalmazni kell magukat „visszaaggott, istentelen, tűzre, avagy fegyver alá való vén kofáktul és bábáktul, melyek az ártatlan egyigyű szüzeknek jámbor igyekezeteket el szokták fordítani és mind testi és lelki szépséges szüzességektül megfosztani, átkozott[abb] állapot nem lehet az tisztátalanságra intő vén kofánál, és azért minden község között nem egyebek affélék az mirigy halálnál, de annál veszedelmesbek.”⁶¹

Ugyancsak hiányzik forrásából: „És bizonyára rútabb és éktelenb dolog nem lehet ez világon az csacsogó,

⁶⁰ *I. m.*, 85r–v; Lukas MARTINI, *i. m.*, [Exij/v].

⁶¹ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 85v.

nyughatatlan nyelvű asszonyállatnál, midőn mindenütt másban akad, és házonkint maga dolgát nem űzván, egyebeket hordoz, egyebeknek dolgát, rendit vizsgálja, holott effélel lelkétül megválva, egy háznál ülő macskánál jobbnak nem kéne tartani, mert mégis egerektől tisztétja a házat, ű pedig nyelveskedéssel nyughatatlanságot szerez sok jámboroknak, kik tisztességesen hivataljokban eljárnak, effélek sok számtalan gonoszt szereznek, méltó volna, hogy emberek között ne szenvedtetnének.”⁶²

A borivó asszonyok, a borszagú nevelőnők elleni kifakadások is önálló betoldások, akárcsak a rendetlen, lusta leányok illetén ostromozása: „[...] nem hogy keresztül álljon az toll boglyas fejeken, az subácskában magát összevonván, az füstös házbul, tízszer kiáltsák is, ki ne vonhasák az tűz mellől délig.”⁶³

Az ifjúság mint ideál a német szövegből kerül a magyarba, Pécsi pontosan fordít, de a németnél esetenként érzékletesebben: „[...] azonképpen minden emberséges és tisztességes tisztán való magaviseles inkább illeti az embert, midőn még ifjú, vastag, kövér és teljes, hogysemmint az görbe, aszú és csömörödött embert, mert a jó szakács és rakás hús, a jó futó és igaz út, vendégség és vigasság, szép ékes ruházat, fejér, vidám ifjú, igen illenek össze.”⁶⁴ Ballasi nőeszménye sejlik fel: „[...] az szépséget az tisztán való járás, aranylánc, bárson- és selyemruha, fejér, tiszta öltözet ugyan megtökélli, és betölti ez világ fiainak sze-

⁶² *I. m.*, 137r–v.

⁶³ *I. m.*, 82r–v.

⁶⁴ *I. m.*, 103r–v.

meket, azaz az fölékesített szüzek előmenetelt találnak ez világ fiai előtt, azmint nyilván vagyon Gen. 6. Az Isten fiai, úgymond, tekintének az ember leányira, mivelhogy szépek valának.”⁶⁵ A polgári mértékletesség, józanság természetesen hangot kap: „[...] noha sok szépséget találjon ember, az ragyvasághoz és díszességhez illendőket, és noha tisztán kellyesség embernek magát tartani, mindazáltal nem illendő minden ékesítő dolgot, mihelen látjuk, nagy pénzen megvenni és nyakunkra raknunk, mert néha úgy történik, hogy inkább rútit az sok cifra, hogysémmint ékesítsen, és inkább akadékot szerez az tisztességes személyek előtt, hanem szükség, hogy ember maga rendihez és erszényéhez szabja magát, és aminemű ékesítő marhája vagyon, egymás után vegye magára.”⁶⁶

Önállóan is továbbszövi ezt a gondolatot: „[...] mert hogy igazat szóljunk, azmi embernek rendihez és állapotjához nem illik, ugyan nem illik ám, noha azt szokták mondani, hogy megadhatom az árát, de nem tudom, ahol kell, ha az kemence megé nem vonnak, mivelhogy rendedhez nem illik, sem méltóságodhoz; lám, azt is szokták mondani igazán is, az úr, ha gyékénnyel leplezik is, ugyan

⁶⁵ *I. m.*, 103v–104v. „Also ob schon ein schamhafftige Jungfraw ein edel kleint ist, auch ohne schmuck, den verstendigen ehrlichen Leuten viel gildt, so füillet doch Schönheit des angesichts guldene Ketten, Sammet und seidene Kleider, und liechtfärbige Röcke der Weltkinder augen, das ist die schönen und wolgebußte Mägdlein haben den der jungen Weltbursch doch den vorzug, wie Gen: 6 steht. Die Kinder Gottes sehen nach den Töchtern der Menschen, wie sie schön waren.” Lukas MARTINI, *i. m.*, [Fx/v].

⁶⁶ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 104r–v.

úr, azért nem jó az bagolynak, noha nagy tollas szeme s feje vagon, az solmok közibe olygetteni magát.”⁶⁷

Elszakadva forrásától ilyen szépséges tavaszleírásra képes: „[...] fáknak bimbói terjednek, az mezők zöldülnek, égi madarak zengenek, az égen repesnek, minden füvek illatozván gyönyörködtetnek.”⁶⁸

Pécsinek a némettől különböző magyar irodalmi hagyománnyal⁶⁹ és a némettől alapvetően különböző magyar társadalmi helyzettel is meg kellett küzdenie.

Martini lányiskolákról beszél,⁷⁰ ilyen „Mägdlin schul”, azaz leányiskola Magyarországon nincs. Amikor a német-

⁶⁷ *I. m.*, 107r.

⁶⁸ *I. m.*, 182v.

⁶⁹ Jellemző, hogy a németben lévő tréfás, középkori eredetű versikét nem fordítja: „Ein schönes Mägdlein ohne Lieb / Ein grosser Jarmarck ohne Dieb / Ohn fröligkeit ein junger Held / Ein aler Kornboden ohne Mauss / Ein grindicht Hupt ohne Lauss / Ein Bock ohn bard von zehen Jaren / Ein fauler der viel hat erfahren / Diese ding nicht leidet die Natur / Its geschehen, mans doch nit viel erfur.” Lukás MARTINI, *i. m.*, Jvi/v–vij/r, vö. PÉCSI Lukács, *i. m.*, 159.

⁷⁰ Martini lényegében a braunschweigi egyházi rendtartás alapelveire hivatkozik, amely Bugenhagen 1528-as agendájából veszi át, hogy az iskolának a lányok lakóhelyétől nem túl messze kell lennie. A Martini által említett tananyag megegyezik az egyházi rendtartásba foglaltakkal. A lányok alapképzésben részesülnek, melyhez az olvasni tanulás, a katekizmus, bibliai históriák, bölcs mondások olvasása, egyházi énekek és zsoltárok éneklése tartozik. Az alacsony műveltségi szintből következően a leányokat oktató Schulmeisterinnek nem műveltnek kell lennie, hanem erényesnek. BARTH, *i. m.*, 73–74.

ben a gyenge szüzeket Schulmeisterin oktatja, Pécsi szülőről, oktató előjáróról, tanítómesterekről ír. A német leányiskola Pécsinél egyházzá, avagy tanulóhelyé alakul. A németben a Jungfrauschulen létező intézmény, amelyeket a városokban kell fenntartani, Magyarországon ilyen sincs, ezért: „szép munkákra tanítják az leánzókat, méltó volna is, hogy minden városokban afféle helek volnának [...]”.⁷¹ Pécsi az iskolát fenntartó *Schulmeisterint* ilyen bonyolultan kénytelen fordítani: „az asszonyemberek [...], kik az leánzóknak gondjokat fölveszik”.⁷² Az eltérő műveltségi viszonyokat tükrözi, hogy míg Martini számára természetes, hogy a leányzók *olvassák* a művét, Pécsi mindig beleszövi az olvastatást, máskor az olvasás helyett a fölolvasás hallgatását.⁷³ Amikor a németben azt olvashatjuk, hogy Isten igéjét az apjától és a Schulmeistertől tanulta, a magyarban az iskolamester fordítása: „szüleitől”.

Az is jellemző, hogy Martini a német szövegbe időnként latin textust sző, mint például: „Wie Demades beym Stobaeo saget: Pudor in muliere est arx pulchritudinis.”⁷⁴ Pécsi nem fárasztja olvasóit a latinnal, egyszerűen lefordítja: „az szemérmesség az asszonyemberben legnagyobb szépség”.⁷⁵ Máskor azonban ő szűr a szövegbe olyan Vergilius-idézetet, amely a németből hiányzik: „O, faelix una ante alias Priameia virgo, hostilem ad tumulum Troiae sub

⁷¹ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 171v.

⁷² *I. m.*, 173r; Lukás MARTINI, *i. m.*, Riiij/v.

⁷³ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 179v.

⁷⁴ Lukás MARTINI, *i. m.*, Fvij/v.

⁷⁵ PÉCSI Lukács, *i. m.*, 98v.

menibus altis, iussa mori: etc.”⁷⁶ A latin szakterminusokat is magyarítja, a németben: „Pia meditatio, Honesta conversatio, Devota invocatio”, Pécsinél: „kegyes elmélkedés, tisztességes nyájasság, ájtatos segítségkérés”.⁷⁷

A társadalmi tagozódás is más, a Kaiser, Fürstenstand, Graf, Frayherrn, Ritter, Edelleut helyett a magyarban: hercegek, zászlósurak, vitézlő és tudós fő-fő emberek, nemesek.

Pécsi hazafias lelkesedéssel magyarít, ebben a művében csakúgy, mint más munkáiban is,⁷⁸ kifejezetten büszke rá, hogy magyarul ír. „[...] lelki koszorót megköttem, mivelhogy számtalan fő jámborok vannak az Anyaszentegyházban, kiket követvén én is Isten segítségével, ím, MAGYARUL véghez vittem”⁷⁹ – fogalmaz az ajánlásban. „[...] keresztyén szüzekkel és ifjúsággal, kikkel énnékem ez írásban vagyon dolgom, az ünnön anyjoktól vett nyelven szólhassak, mint ím, hogy magyarul értelmekre szólok, hogy ha akarják, ezeket könnyen megérthetik, és azután elmélkedhetnek felőle isteni buzgósággal.”⁸⁰ Míg a németben az Avenarius (Habermann)-féle imádságos-

⁷⁶ *I. m.*, 101v. (Vergilius, *Aeneis*, 3, 321–323.)

⁷⁷ Lukás MARTINI, *i. m.*, Rvij/v; PÉCSI Lukács, *i. m.*, 179r.

⁷⁸ „Írtak deákul, németül és egyéb nyelveken sokan, annál inkább méltó volt magyarul írni az sok hadakért.” PÉCSI Lukács, *Az keresztyén hadakozásnak tüköre*, Nagyszombat, 1595, (:)2v.

⁷⁹ PÉCSI Lukács, *Szűzeknek koszorója*, *i. m.*, A4.

⁸⁰ *I. m.*, 181r. Korábban: „[...] mint ám az Anyaszentegyháznak fő tanító doktora, Szent Ágoston, nagy szép elmélkedő, magával való gondolkodó és beszélő imádságit írva hatta, köztünk is, az mi nyelvünkön találtatnak [...]” *I. m.*, 47v.

könyv az olvasandó példa, nála saját Szent Ágoston-fordítása, kétszer is említi. „[...] azkik olvasni tudják, olvasásuk és megtanulják, azmint nemrégén újonnan az mi nyelvünkön Szent Ágoston doktornak szép imádságit az mi keresztyén szüzeink könnyen kezekben vehetik és könyöröghetnek, melyből az ifjúság nagy nevedékenséget is veheti az ű hitinek.”⁸¹

Fordítása egyfajta domesztikálás.⁸² A nálunk kevésbé ismert szenteket (Prisca, Blandina, Skóciai Brigitta stb.) a hazánkban ismertekkel helyettesíti: Szűz Szent Katherina, Szent Dorkó, Szent Margit stb. Ahol lehet, magyar szenteket von az elbeszélésbe, így a német Gertrudis királylány helyett Árpádházi Szent Margitot és Árpádházi Szent Erzsébetet.⁸³ A német krónikára és a benne foglalt történetre való hivatkozást elhagyja, helyette magyarokat idéz – „Az mi históriánkban is szép példa vagon az fejedelemhez való böcsület felől, kik űk is az mi szülénk helett vannak Istentül rendeltetvén. Gara Miklós meghagyott felesége, midőn látta volna Zsigmond királyt, hogy nagy nyomorúságot szenvedne az keskeny tömlöcbe Soklyos várában, addig jára, hogy fiai által, kiknek őrzések alatt vala, megszabadítá és viszontag az országot sok

⁸¹ *I. m.*, 190r.

⁸² Egy jegyzet erejéig érdemes kitérni Pécsi nyelvére, sajátos szótárára. A tisztaság, ápoltság megfelelője nála a ragyvaság, vagy ragyivaság. A fülbevalókról írja: drága függőkkel szépéttetek, csörcsent és gajtent adtam füleidre. A Wiesel (menyét) nála: varas béka, a vadászkutya: agár, a krokodilus: sárkány, a házasságtörés: tisztátalanság, a hárfa: hegedő stb.

⁸³ *I. m.*, 44r–45r.

esztendeig bírám, László azt távul nézvén, kit olasz ország-
bul akarnak vala behozni” –, és Bonfinire hivatkozik (lib.
2. Dec. 3. fol. 407.).⁸⁴ Máskor Ransanusból merít: „az ne-
gyedik Béla királynak leánya felől, Margitru, kinek tete-
mi mostan is Nagyszombatba, Szent János klaustromába
vannak, mely 1590. esztendőbe, Pinkösd havának máso-
dik napján, az tűz miatt igen megpusztula, hogy ű is, ez
Szent Margit, az Isten igéjének tanítóit fölötte ájtatosan és
buzgón hallgatta, csendesen szép egybenszededetett
Szentírásnak heleit és sentenciáit megtanulván, szüntelen
az kimúlt szenteknek históriáit olvasván, de főképpen
azokat az dolgokat és csudákat, melyek történtenek az
szeplőtelen Szűz Máriának ájtatos imádságos templo-
miban.”⁸⁵

A vallási különbségek alig látszanak, az evangéli-
kus/katolikus hitelvek különbözősége sem Martini mun-
kájának, sem Pécsiének nem témája. (Igaz, a magyar
szerző beleszövi írásába az angliai katolikusok üdözését,
ez forrásából természetesen hiányzik.)⁸⁶ A papok házasa-
sága azonban kicsit belezavar ebbe a harmóniába, míg a
magyar fordítónál az olvasható, hogy az egyházi pászto-
roknak szükséges, hogy *lelki* fiok legyen, addig a német-
ben a lelkipásztor vér szerinti, természetes fiáról van szó.
Pécsi egyszer vagy nem figyel oda, vagy csak az Ószö-
vetségre vonatkoztatja a szöveget, de így fordít: „[...] az
Ótestamentomban is szabadságot adott az papoknak és

⁸⁴ *I. m.*, 61v–62r.

⁸⁵ *I. m.*, 29r–v.

⁸⁶ *I. m.*, 52v.

főpapnak házastársat venniük, mert az Isten megengedte vala nekik, hogy házasságra mehetnének, de ilyen okkal, hogy csak egy szüzet vennének társul magoknak, azmint olvassuk Lev. 21.” Nem annyira ortodox katolikus álláspont (vagy éppen túlságosan is az).⁸⁷

Kitér arra, hogy ő nem pap: „Ez intést senki túlem gonosz néven nem veheti, mivelhogy tartozunk egymást oktatni: annyira sem igyekezem ez írásban, hogy én az igaz tanító pásztoroknak tisztibe akarnék ezzel hágni, kitül Isten oltalmazzon, hanem valamivel tudjuk az kisededekbe az isteni esméretet nevelni, azzal tartozunk egyenkint, valamint hozzáférhetünk, vagy példabeszéd által, vagy írással, szép szentenciákkal, képeknek példájával, igaz históriáknak előbeszélésével, avagy comédiáknak, tragédiáknak és játékoknak előhozásával, hogy az ifjúságban nevedjék az engedelmesség, emberség és jó erkölcs, és hogy az Istennek félelmébe fölnevedjenek.”⁸⁸

A társadalomkritika nem idegen tőle. „[...] az főrenden valók ingyen sem tudják magokat mihez szabni, holott senki az ű állapotjával meg nem elégszik, hanem mind fejek akarunk lenni, senki nem láb, avagy kéz, de az tisztviselők dolga volna azt megjobbítani, földesuraknak alatta valókat igazgatni, főképpen afféle dolgokat, melyek közönségesek. Mint az menyegzőházakban, táncolásban és egyébféle közönséges heleben zűrzavart látunk, mi az oka? Mert nincsen az rendtartás: öszveelegyedvén az szüzekkel, ott enyelegnek az ifjak, és néha egész éltekben

⁸⁷ *I. m.*, 155v–156r.

⁸⁸ *I. m.*, A3r–v.

valami jót tanultak, egy fél óráig kiverik az gyenge szüzeknek fejébül. Effélék ellen való volna az rendszabás [...].”⁸⁹ Pécsi itt egyértelműen a magyar viszonyokra alkalmazza a német szöveget,⁹⁰ amely alapvetően másról, egy polgárosult társadalom erkölcsi problémáiról szól.

A források olvasását terjedelmük, latin és görög nyelvük miatt nem tartja a lányok számára alkalmasnak. Kivonatokat közöl, hosszas teológiai magyarázatok nélkül. Tankönyv jellege vitathatatlan, – mnemotechnikai okokból is – az első rész kezdete előtt és a mű végén összefoglalást ad.

V.

Pécsi Lukács méltatlanul kevésre értékelt alakja a 16. századi lelkiségi irodalomnak. Allegorikus munkáit majd csak a 17. században követi folytatás, józan, mondhatnánk, polgári mentalitása, magyarságára és magyar nyelven való írására büszkesége, a közember világához való vonzódása pedig meglehetősen páratlan a 16. századi ka-

⁸⁹ *I. m.*, 174r–v.

⁹⁰ „Diese Anordnungen weren gewisslich jetziger zeit hoch vonnöten, da es leider dahin kommen ist, dass schier Vatter vnd Mutter, Schulmeisterin und alte Matronen zwang vnd botmesigkeit will zu schwach sein, die jetzige vnbendige Jugent zu ziehen. Es sollten aber solche Ordnungen in Regimenten, nit alleinvon gewaltigen Keiser, Königen, Chur vnnnd Fürsten auff den Reichstagen fürgetragen, beratschlagt, vnd durch ein gemein aussschreiben, durch ganze reich publicieret werden.” Lukas MARTINI, *i. m.*, Riiij/r.

tolikus írástudók között. Az „idegen nyelveken írókat követvén”, a tisztességet, jó erkölcsöt és emberséget hirdetve, a „tartozunk egymást oktatni” elvet megvalósítva áll előttünk a kétségtelenül sok vonatkozásban provinciális, ámde fölöttébb tiszteletre méltó férfiú.

*

Kiadásunk az MTA Könyvtárának példányáról készült, amely könyvészeti értelemben hiányos ugyan, de egykori tulajdonosa, Ráth György, amint az rá jellemző volt, jó minőségű másolatokkal pótolta a hiányzó lapokat.⁹¹ (Teljes példány az RMNy nyilvántartása szerint nincs.)

⁹¹ Dr. Babus Antal osztályvezető (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye) szíves közlése.

SUMMARY

Lukács Pécsi lived and was probably born in the territory of the Archdiocese of Esztergom (Strigonium) and all aspects of his activities are linked to the archdiocese as well. He was probably educated in the subdeanery school of Nagyszombat (present-day Trnava), his most significant patron being Miklós Telegdi and later on János Kutassy. The former guided his studies (of which we know nothing for certain) and then entrusted him with the leadership of the printing house of Nagyszombat in 1578. From 1578, he was the fiscal of the subdeanery and that of the Archdiocese of Esztergom. After the death of Telegdi (1586), he became the familiar and seneschal of János Kutassy, the prosecutor of the subdeanery, and later on attesting notary with papal permission. Based on his coat-of-arms, he was of noble origin.

An out-and-outer of the era published in 1591, the book entitled *Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszorója* [An Honest Wreath for Christian Virgins] is the first Hungarian children's book, the first literature for educating women, the first moral-botanical work and the first book in Hungary containing botanical depictions.

The origin of Pécsi's translation is the work of a German Lutheran preacher, Lukas Martini, entitled *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzlein*. Most probably, the book had already been popular in Hungary before Pécsi's translation, especially among German-speaking burgesses in the cities of Western Transdanubia.

Engravings of the Nagyszombat edition faithfully follow one of the German (or Czech) editions (though it cannot be established which one). In most cases, the original and the copied engraving can hardly be told from one another. The exception is when Pécsi's programme prevails—for instance on the verso of the title page, the predecessor of which is discernibly an engraving from the German/Czech editions.

Pécsi translates Martini faithfully and sensibly but diverges from the original when incorporating Hungarian references into the text: Hungarian saints and Hungarian historical events.

Bridging cultural and social gaps is especially necessary in the case of established German forms for the education of women (“Mägdlinschul”) due to the fact that no such institutions existed in Hungary at the time: Pécsi confers this task to parents and governesses.

In this work—similarly to his other works—he Hungarianises with patriotic zeal and is proud of writing in Hungarian.

The first and second chapters are practicably allegorical mirrors of virtues, reaching back to floral symbols of Mariological literature, in which Mary is usually compared to a flower, or certain flowers are interpreted in reference to the Mother of God and her virtues. The twenty flowers mentioned are all and sundry symbols of the Virgin Mary!

The third and fourth parts contain numerous pedagogical aspects. Besides God, girls should have the closest

connection to their parents. Marriage, too, is decided by the parents.

Following the traditions of the education of women, a teaching of decorum deals with posture, clothing, jewelry and dancing; even a table code of conduct becomes apparent.

Lukács Pécsi is an unjustly misappreciated figure of 16th century spiritual literature. His allegorical works are only continued in the 17th century; his down-to-earth, one might say civic mentality, the pride of his Hungarian nationality and Hungarian writings, his attraction to the commoners' world are all unequalled among 16th century scholars. "Following those who write in foreign languages", he preached honesty, morality and humanity and realised the principle that "we ought to educate one another"; he stands before us as—in certain aspects—an undoubtedly peripheral, yet highly honorable man.